

CULTURĂ ISTORICĂ ȘI MODERNIZARE ÎN ROMÂNIA SECOLULUI XX

Al. Zub

Această relație de termeni ar putea surprinde pe unii și totuși dezbaterile din ultima jumătate de secol pe tema istorismului arată că amintita relație e legitimă și chiar inevitabilă în orice cultură. K. Heuss, F. Meinecke, J. Rüsen, între alții, ne-au prevenit asupra acestui raport în spațiul german¹, dar el poate fi urmărit și în alte zone, după cum sesiza Karl R. Popper în studiul său despre "mizeria istorismului"². De altfel, istorismul și modernitatea au evoluat mereu împreună, într-o osmoză ce face anevoioasă, dacă nu imposibilă, o disociere a lor categorică.

E destul să amintim că secolul XIX, supranumit și "secolul istoriei", a cunoscut victoria cea mai eclatantă a burgheziei și a industrialismului. Prima expoziție universală (Londra, 1851) despre care se spune că stârnea, în fabulosul Crystal Palace, un sentiment de teroare³, voia să însemne: triumful modernizării, mai ales în lumea apuseană. Spectacolul progreselor tehnice, al științei și descoperirilor de orice fel, mergea în pas cu istoria, cu discursul acesteia.

S-a întâmplat la fel și în România, unde jubileul dinastic din 1906, de pildă, i-a mobilizat nu numai pe industriași, artizani, oameni de știință și de artă, dar și pe istorici, care au avut, se știe, partea lor. Ei jucaseră un rol eminent în epoca regenerării naționale și a construcției statului modern, adesea chiar ca oameni politici⁴. Acest rol s-a prelungit, în România, până la desăvârșirea unității de stat. După 1918, se poate constata însă o anume diminuare a prestigiului lor simbolic. Societatea nu le mai acorda înalta stimă de odinioară, deși istoriografia continua să păstreze o poziție însemnată în ierarhia de interese⁵. Conștient de noua sa situație, N. Iorga cerea deschis ca istoriografia să asculte de "porunca hotărâtoare a vremilor"⁶, să-și adecveze cât mai bine discursul la realitățile ambientale. Nu era singurul care gândea astfel.

Cultura istorică și reformă socială

Poate că textul cel mai relevant, deși încă prea puțin, e cel cu care debuta *Arhiva pentru știință și reformă socială* (1919), text scris de V. Pârvan, despre *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*⁷. În viziunea

eminentului istoric, cultura socială însemna "cultivarea maselor și socializarea personalităților", așadar o sinteză produsă printr-un dublu efort de apropiere, solidarizând elitele și masele, făcându-le să coopereze la împlinirea aceluiași ideal, care nu poate fi decât înnobilarea ființei umane prin care cultura, iar cultura înseamnă istorie, ca "perpetuă devenire", libertate, democrație. Ideea democratică nu devine însă fertilă, în această viziune, decât însoțită de ideea aristocratică, masele nu devin creatoare istorice decât stimulate de elită⁸. S-ar dobândi astfel o solidaritate multiplă: socială, națională, istorică, umană⁹. La acea dată, în prag de nouă epocă, Pârvan socotea că problema națională se impunea ca urgență, iar soluția se cuvenea căutată la nivelul culturii. Fiindcă, sublinia istoricul, în sensul definiției lui Renan, "națiunea nu e un element biologic, ci unul spiritual. Individul nu se naște ca membru dintr-o națiune, ci devine membru efectiv al acestei națiuni pe măsura creșterii în sufletul său a conștiinței de solidaritate istorică, geografică, culturală, economică, etnopsihologică cu membrii aceleiași națiuni"¹⁰. De unde nevoia de a-l forma pe linie cultural-istorică, de a-l pregăti pentru evoluția continuă a ideii de solidarizare, de la afinitatea biopsihică la cea etnopsihologică, iar de la aceasta, prin revoltații și marginalii contemporani, la o solidarizare spirituală. Se înțelege că astfel era exclusă orice prejudecată de ordin rasial ori național. Ideea națională însăși nu mai poate fi tratată ca un simplu "solidarism genealogic", ci ca un element dinamic, de substrat istoric și cultural¹¹.

În același sens a definit Pârvan, tot atunci, în 1919, *Datoria vieții noastre*, expusă la Universitatea din Cluj¹², datorie rezumabilă la "spiritualizarea vieții marelui organism social-politic și cultural-creator care e națiunea"¹³. Pentru marele cărturar, "calitatea diferită a sufletelor naționale e o entitate de ordin diferențial și potențial, iar nu esențial". De unde pledoaria sa pentru un pluralism al culturii, care să pună în dialog valorile umane cu specificitățile. "Cultură istorică deci, conchidea Pârvan, mergând mână în mână cu cultura filozofică și cea artistică, toate general-umane, iar nu singularizat naționale"¹⁴.

Istoriografia comportă de aceea o mare răspundere, ea fiind o știință ce "se inoculează ca un ser medical", cu efecte de lungă durată¹⁵. În practica ei, ca și în reflecția asupra domeniului, se cere să existe o "atitudine istorică", una de valorizare continuă¹⁶. Cum, în aceeași viziune, "pentru istorie cultura e singurul obiect posibil"¹⁷, cultura istorică devine un element esențial în orice proiect formativ și în orice construcție socială.

Statul cultural și criza democrației parlamentare

Dacă ne referim la perioada interbelică, socotită un reper de excelență în raport cu altele, ea a fost în realitate un interstițiu agitat și convulsiv, în care s-au prelungit destule slăbiciuni mai vechi ale corpului social și îndeosebi ale clasei conducătoare. Noile formațiuni politice, unele de caracter etnic, altele

izvorâte din realitățile sociale postbelice, au dus la tot felul de structurări și destructurări, fuziuni și amalgamări, privite adesea de societate ca surse de frustrație și disperare. Viața politică s-a întemeiat un timp pe o dualitate (Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc), dar câștiga teren totodată și ideea partidelor de clasă.

Nemulțumirile profunde, mai ales la noua generație, abia ieșită din tranșee, au făcut să se nască mișcări extremiste, fie acestea de stânga sau de dreapta. Ele au pus adesea o amprentă tragică peste interstițiul amintit și au condus în cele din urmă la un regim autoritar (Carol II) și la o dictatură militară (Ion Antonescu). Analiștii perioadei remarcă, pe lângă fragilitatea vieții politice, explicabilă, un civism scăzut în masa electorală și factori externi nefavorabili stabilității sistemului¹⁸.

Grila liberală a modernizării avea șansa de a produce în adevăr efectele scontate, pe linia unui sincronism european, însă marea criză din 1929–1933 și convulsiile social-politice succesive i-au diminuat sensibil eficiența¹⁹. Politica "prin noi înșine", reactivată din tradiția liberală a secolului XIX, n-a putut fi valorizată conform așteptărilor²⁰.

Alternativa național-țărănistă, beneficiind anume de experiența transilvană și de masivul aport rural din zonele extracarpătine, a fost încă mai mult subminată de circumstanțe. Bucurându-se de sprijinul unor nuclee intelectuale, ea ar fi putut oferi societății românești echilibrul necesar între centru-dreapta (liberali) și centru-stânga (țărăniști), asigurând o nouă "rotativă" a puterii, însă aceasta n-a mai ajuns să devină funcțională²¹. Ideea de ridicare a civilizației satului, deși consonantă cu proiectul modernizării, care însemna de fapt "occidentalizare", n-a cunoscut practic decât o împlinire parțială. Fuziunea țărănismului din vechiul regat cu naționalismul transilvan pare să fi rămas incompletă, iar modernizarea preconizată în spiritul aceluia partid s-a dovedit imposibilă²². Ideea de "stat țărănesc", relansată ocazional, era de altfel anacronică, din moment ce competiția între state se producea mai cu seamă în sfera industriei și comerțului. Cât despre grila social-democratică a modernizării, cu toate că dispunea de o anume tradiție istorică în România și de sprijin extern, ea n-a avut șanse reale de a se impune după întâia mare conflagrație²³. Partidul Social-Democrat se afla într-o dublă opoziție: față de o societate ostilă ideii socialiste în ansamblu și față de practica liberală dominantă în epocă. Alianțele pasagere, chiar și cu național-țărăniștii, n-au putut scoate din conul de umbră unde o plasa radicalismul ei. Stânga politică a pierdut astfel șansa de a constitui o forță redutabilă, necesară unui echilibru de durată.

Așa se face că regimul democrației parlamentare, fragil mai totdeauna, s-a prăbușit lesne spre finele deceniului patru, sub presiunea mișcărilor extrémiste din țară și din exterior.

Extrema dreaptă românească²⁴ a jucat un rol de seamă în lichidarea acelei democrații, punându-și amprenta asupra unei secvențe tragice din istoria acestui

secol. Anii prăbușirii, cum i s-a spus celui de-al doilea război mondial²⁵, și-a recrutat actorii din ambele extreme, care s-au pus de acord nu o dată să colaboreze la o "nouă ordine", solidare în acțiunea lor antiliberală și antidemocratică. Merită să amintim aici reproșul pe care mentorul mișcării legionare, filosoful Nae Ionescu, i-l făcea lui Iuliu Maniu că n-a avut curaj, la putere fiind, "să organizeze partidul de mase și dictatura de partid"²⁶.

Dictatura de partid: imperativul discontinuității

Sintagma se cade a fi subliniată, deoarece chintesența o atitudine de tip totalitar, manifestă și la intelectuali rafinați ca M. Eliade, C. Noica, Em. Cioran, pentru a nu aminti decât nume a căror notorietate face superflu orice comentariu. Socotind că nu se mai putea limita la "considerațiuni de filozofia istoriei", mentorul adoptă o "formulă de luptă" politică, a cărei vehemență se cunoaște din paginile *Cuvântului*²⁷. El recomanda "decuplarea" de Occident, cu toate consecințele ei, în numele unui "realism" ce voia să însemne izolare, atitudine antieuropenistă, preeminență agrariană într-un secol ce se industrializa rapid și se deschidea continuu. Era, în fond, un refuz al modernității și o propensiune evidentă spre dictatura partidului unic²⁸.

Un mesianism patetic, nutrit de o imensă revoltă contra realităților locale, vădea concomitent Em. Cioran, pledând pentru *Schimbarea la față a României* (1936). Soluția nu putea fi ruralitatea, ca la maestrul său, ci dimpotrivă: orașul și industrializarea, dezvoltate până la obsesie, plonjeul în istoria cea mai fanatică. "Nu pot iubi decât o Românie în delir", se confesa eseistul, preconizând o ieșire din matcă, în semn de protest contra unei istorii anodine, a imobilismului atribuit lumii sătești, a resemnării percepute ca trăsătură etnopsihologică esențială²⁹. Se situa astfel în dezacord nu numai cu atitudinea lui Nae Ionescu, dar și cu filozofia "spațiului mioritic", pe care L. Blaga tocmai o punea în circulație, nu fără o anume ironie la adresa lamentativului purtător de "mantie mesianică"³⁰.

O asemenea pledoarie pentru ruperea de trecut (*imperativul discontinuității* la Cioran) nu era singulară. Nimeni nu i-a conferit însă atâta forță și n-a făcut din negație cu atâta succes un element de impact pozitiv. Din contra, companionul său de idei, Mircea Eliade, manifesta cea mai deplină încredere în misiunea poporului român, reînnoind-o cu obstinație și afirmând-o în toate chipurile³¹. Somptuasa ediție Hasdeu (1937) s-a născut tocmai din această încredere în destinul culturii române, destin la care avea să se refere și mai târziu, sub cerul melancolic al exilului³², de data asta pentru a sublinia solidaritatea legitimă dintre spiritul folcloric și cultura savantă.

Procesele evolutive pe linia modernizării au fost blocate de al doilea război mondial, apoi încetinite un timp și falsificate sub dictatura comunistă, în care unii identifică "un nou flux evolutiv", de un intens dramatism, "o altă

paradigmă socio-istorică"³³. Este paradigma partidului-stat, prin care s-a instituit pentru aproape un demisecol "dictatura proletară"³⁴. Ea va sfârși într-un totalitarism anihilant, care, neavând o legitimitate social economică, a căutat să devină oarecum popular printr-un naționalism de operetă. Gheorghiu-Dej, în ultimii ani ai puterii sale (1962–1964), apoi N. Ceaușescu, timp de un sfert de secol, au mizat pe această formulă, în care demagogia patriotardă se întâlnea cu ideea modernizării *à tout prix*.

În plus, decizia unei rapide "modernizări socialiste", cu accent pe siderurgie și industria constructoare de mașini, trebuia să fie o replică la tendința de integrare economică a zonei răsăritene. Rezultatele de la început păreau să justifice opțiunea. Mai apoi însă viciile sistemului și-au spus cuvântul, anulându-le și antrenând colapsul din 1989.

Un secol al modernizării sincopate și convulsive

În mare, se poate spune că Secolul XX a cunoscut în România frământări social-politice, al căror substrat era nevoia de a se desăvârși reformele modernizării. S-a ajuns astfel la un ansamblu ce păstra trăsăturile esențiale formate după Unirea Principatelor (1859) și instaurarea dinastiei (1866), ansamblu subminat însă de puternice convulsii sociale. Analogia cu evoluțiile din Ungaria, Polonia, Rusia indică similarități, dar și trăsături specifice, învederând o cadență accelerată a schimbărilor. În raport cu stările mai vechi, s-a putut vorbi de o "ardere a etapelor", care n-a impus totuși un nou model de modernizare. Abia primul război mondial a schimbat radical situația social-politică, generând evenimente capitale și determinând mutații structurale, de natură să producă un nou ciclu evolutiv în civilizația română modernă³⁵.

Pentru români acel război a fost unul de întregire a statului național, pe seama imperiului habsburgic și a celui țarist. "Șocul său, observă un specialist în domeniu, a impus transformări de ordin social-economic, a creat noi stări de spirit, curente de idei, a destrămat multe din țesăturile lumii antebelice"³⁶. Reforma agrară (1918–1921), noua constituție (1923), opera legislativă din primii ani postbelici, mai ales cea de inițiativă liberală, au creat un nou eșafodaj social-politic, care se vădea însă instabil și precar în comparație cu centrele apusene de unde veneau impulsurile modernizării³⁷.

Desigur, cum s-a spus deja, România Mare era "opera oamenilor României vechi"³⁸. Dar ea a născut repede o generație care nu mai era satisfăcută de valorile produse anterior și a căutat să propună altele.

Pe tărâm politic, criza imediat postbelică a făcut ca spectrul opțiunilor să se diversifice, îndeosebi la extrema stângă și la complementul ei simetric, extrema dreaptă. O tensiune specifică a rezultat din aceste căutări, colorând viața socială și dinamizând-o pe măsură.

Pe tărâmul culturii, noua generație s-a putut manifesta mai dezinvolt, după realizarea unității naționale de stat, experimentând în diverse zone ale artei formule de avangardă³⁹. S-a pledat chiar insistent pentru un stat cultural (C. Rădulescu-Motru, V. Pârvan etc.)⁴⁰ cu certe predilecții pentru noile utilaje ale științei, culturii, artei. Un ciclu de conferințe despre *Politica culturii* (1928) rămâne edificator în acest sens⁴¹, ca și sinteza mai târzie a lui Ștefan Bârsănescu pe aceeași temă⁴².

În ansamblu, se observă continuarea liniei occidentaliste prin noua serie de maioreșceni: C. Rădulescu-Motru, S. Mehedinți, I. Petrovici, P.P. Negulescu, primul făcând chiar din *Ideea europeană* un titlu de actualizare a *Noii reviste române*. G. Ibrăileanu, C. Stere, P. Zarifopol, M. Ralea țin de aceeași familie de spirite, care au marcat eforturile europeniste din prima parte a secolului nostru. E. Lovinescu a făcut chiar din *sincronism* o idee obsedantă în opera sa⁴³, fie că e vorba de literatură sau de sociologie⁴⁴. Era, în fond, o idee curentă, adaptată de numeroși intelectuli și susținută cu rigoare mai ales de Ștefan Zeletin în *Burghesia română* (1925), apoi în *Neoliberalismul* (1927).

Cuvântul-cheie în toată această dezbateră, ale cărei ecouri se prelungesc, actualizate, până la noi, e desigur *modernizarea*: proces reclamat de evoluția însăși a societății românești, dar mai cu seamă de nevoia unei rapide integrări europene după tratatul de la Versailles. Totul se cuvenea gândit și regândit în această perspectivă. Așa au fost elaborate reformele postbelice, așa s-a ajuns la marile dispute între "tradiționalism și modernitate"⁴⁵.

Asemenea ecuații erau frecvente în epocă, semnalând un mod de fi aoretic al culturii. Fiindcă "orice cultură autentică e polară, adică se înfățișează prin creații spirituale antinomice și complementare", sesiza M. Eliade⁴⁶, căutând a defini cultura română printr-o continuă tensiune între autohtonism și universalitate, între *ethos* și *logos*⁴⁷.

Miza unei dispute: sincronismul

Nu se poate intra aici în detaliile unei dispute de durată, în care s-au angajat cărturari de prestigiu, filozofi, literați, istorici, dispute ce continuă cumva până în zilele noastre. Destul să amintim că cele mai de seamă publicații, *Viața românească*, *Gândirea*, *Cugetul românesc*, *Cuvântul*, *Revista Fundațiilor Regale*, *Însemnări ieșene*, între altele, au luat parte la limpezirea chestiunilor respective⁴⁸.

Un istoric de autoritate, Keith Hitchins, rezuma astfel "marea dezbateră", adăugând la "europeniști" și "tradiționaliști" încă o cale, una mediană: "Toți participanții la dezbateră cu privire la caracterul național și la căile de dezvoltare au căzut de acord cel puțin asupra unui aspect: că România cunoscuse o rapidă și semnificativă schimbare în secolul anterior. Dincolo de

retorică, recunoșteau că țara lor începuse să semene mai mult cu Europa Occidentală. Dar nu erau unanimi în a aprecia dacă procesul de europenizare afectase structura societății românești și dacă procesul trebuia să continue. Europeniștii accentuau schimbările structurale fundamentale și insistau că nu există alternativă la continuarea integrării culturale și economice în Europa, în timp ce tradiționaliștii tratau europenizarea ca o simplă spoială de civilizație, care nu afectase resursele spirituale interne ale comunității și care putea fi înlăturată. Țărăniștii căutau o a treia cale de dezvoltare, care să împace democrația politică și tehnologia Occidentului cu structurile agrariene indigene unice"⁴⁹.

Cursul evenimentelor n-a îngăduit să se tragă toate concluziile din această dezbatere, nici să se pună în valoare achizițiile făcute în ordinea modernizării. O explicație judicioasă a fenomenului ar trebui să ia în seamă atât dinamismul interior al societății, cât și "provocările" externe, contaminările produse de agenții apuseni ai noului regim⁵⁰.

Sugestii neoistoriste

Relația dintre cultura istorică și modernizare în România acestui secol merita desigur o analiză mai amplă și mai sistematică. Am încercat să o definim aici, sumar, pe seama unui moment semnificativ, interbelic, dintr-o istorie sinuoasă, convulsivă, dramatică. Ar trebui să adăugăm că față de pozițiile adoptate de ideologi, politicieni, doctrinari, istoricii au știut, grație meseriei lor, să păstreze un echilibru în judecată, plasându-se oarecum în situația miticului Anteu, care își refăcea puterile la atingerea cu pământul. Istoria, în definitiv, e solul unde se ascund rădăcinile prezentului și numai pe solul ei se pot înfiripa proiecte viabile. Kogălniceanu, Xenopol, Iorga, Pârvan, la care ne-am referit mai sus, așa gândeau, chiar și atunci când propuneau modalități mai subtile de abordare a istoriei, precum "istoria serială", "istoria gândului liric", "istoriografia", pentru nu a reține decât unele sugestii de certă actualitate.

Polemica dintre Șt. Zeletin și G.I. Brătianu pe tema "istoriei sociale"⁵¹ merită atenție tocmai sub unghiul rafinării mijloacelor de anchetă și al adecvării mai stricte la nevoile lumii contemporane. Șt. Zeletin vorbea atunci de "istorism"⁵², folosind un termen curent în literatura germană și căutând să fundamenteze o concepție oarecum nomotetică. Sensibil la ofertă, dar mai atent la fapte, G.I. Brătianu recomanda respect deplin față de individualitatea acestora⁵³. Lecția lui N. Iorga era încă activă consensual, deși avea să producă în curând unele reacții ostile din partea "noii istorii"⁵⁴.

Astăzi ar trebui să vorbim, în același spirit, de "neoistorism", ca metodă de valorizare a trecutului, preluând o sugestie formulată de Karl Erdmann în *Die Oekumene der Historiker* (1982). Nu era nici aceasta o idee nouă, de vreme ce Iorga o folosea curent, subliniind mereu nevoia de "spirit istoric", de

perspectivă integratoare, de "cultură generală", ca suport al oricărei abordări retrospective, de comparatism în istoriografie⁵⁵. Conotațiile negative ale istorismului sunt de dată mai recentă⁵⁶ și ele nu trebuie să împiedice revizuirile⁵⁷.

În cazul de față, o asemenea perspectivă ar putea înlesni lecturi înnoitoare în spațiul modernizării, genetic legat de evoluția istoriografiei⁵⁸ și de mersul ideilor. N-am făcut, momentan, decât să schițăm câteva elemente, susceptibile de nuanțe și aprofundări, elemente la care am avut ocazia să ne raportăm⁵⁹ și care merită din plin a fi repuse în discuție.

¹ Cf. Annette Wittkau, *Historismus*, Göttingen, 1992 (1994).

² Karl R. Popper, *The poverty of historicism*, London, 1957; ed. rom., *Mizeria istoricismului*, București, 1996.

³ J.H. Plumb, *Crisis in the humanities*, London, 1964.

⁴ Cf. R.W. Seton-Watson, *The historians as a political force in Central Europe*, London, 1922.

⁵ Cf. Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, București, 1989, p. 314–323.

⁶ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1994, p. 139.

⁷ Arhiva pentru știința și reforma socială, I, 1, apr. 1919, p. 1–8; V. Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 353–375.

⁸ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 356–357.

⁹ *Ibidem*, p. 363.

¹⁰ *Ibidem*, p. 364.

¹¹ *Ibidem*, p. 364–365.

¹² *Ibidem*, p. 376–389.

¹³ *Ibidem*, p. 380.

¹⁴ *Ibidem*, p. 383, 385.

¹⁵ *Ibidem*, p. 387.

¹⁶ *Ibidem*, p. 388.

¹⁷ *Ibidem*, p. 392.

¹⁸ Cf. D. Hurezeanu, in vol. *Tranziții în modernitate* de R. Florian, D. Hurezeanu, A. Florian, București, 1997, p. 158.

¹⁹ *Ibidem*, p. 159–163.

²⁰ I. Saizu, *Dimensiunile, caracterul și structura politicii "prin noi înșine" în perioada 1922–1928*, in *Revista de istorie*, 32, 1979, 12, p. 2319–2339.

²¹ D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 164–173.

²² *Ibidem*, p. 170.

²³ *Ibidem*, p. 173–176.

²⁴ Cf. Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, 1995 (1996).

²⁵ D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 177–178.

²⁶ Apud Z. Ornea, *Fizionomii. Medalioane de istorie literară*, București, 1997, p. 261.

²⁷ *Ibidem*, p. 262.

²⁸ *Ibidem*, p. 263.

²⁹ *Ibidem*, p. 288.

³⁰ *Ibidem*, p. 289.

³¹ M. Eliade, *Popor fără misiune ?*, in *Vremea*, 1 dec. 1935. Vezi idem, *Profetism românesc*, II, București, 1990, p. 135–138.

³² Idem, *Destinul culturii românești* (1953), in *vol. cit.*, p. 139–151.

- ³³ D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 178.
- ³⁴ Alexandru Florian, *Traseele modernizării în România postbelică (1944–1989)*, in vol. *cit.*, p. 217–316.
- ³⁵ D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 143–144.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 149.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 153.
- ³⁸ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, München, 1984, p. 248.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 246–247.
- ⁴⁰ Iordan Chimet, *Dreptul la memorie*, II, Cluj, 1992, p. 422–436.
- ⁴¹ D. Gusti (ed.), *Politica culturii, 30 prelegeri publice și comunicări*, București, 1928.
- ⁴² Ștefan Bărsănescu, *Politica culturii în România contemporană*, Iași, 1937.
- ⁴³ E. Lovinescu, *Istoria civilizației moderne*, I–III, București, 1924–1926; St. Zeletin, *Burghesia română, originea și rolul ei istoric*, București, 1925.
- ⁴⁴ Al. Husar, *Ideea europeană sau Noi și Europa (Istorie, Cultură, Civilizație)*, Iași, 1993, p. 300–310.
- ⁴⁵ Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, 1980.
- ⁴⁶ M. Eliade, *Două trezități culturale românești*, in *Luceafărul*, Paris, 1, 1948, p. 21–23.
- ⁴⁷ Al. Zub, *Logos und Ethos in der rumänischen Kultur*, in *Saeculum*, Frankfurt/München, 32, 1981, 2, p. 172–184; versiune românească in vol. *Biruit-au gândul (note despre istorismul românesc)*, Iași, 1983, p. 35–51.
- ⁴⁸ Z. Ornea, *op. cit.*; *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, 1995 (1996).
- ⁴⁹ Keith Hitchins, *România 1866–1947*, București, 1996, p. 358.
- ⁵⁰ D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 95–97. Cf. și Ion Bulei, *Modernizare, modernism și modernitate la români*, in *Curierul românesc*, IX, 5, 1997, p. 4.
- ⁵¹ Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989, p. 283–301: *Spre o istorie sociologică*.
- ⁵² Șt. Zeletin, *Istorie și istorism*, in *Ideea europeană*, VII, 1925, 174, p. 1–2.
- ⁵³ G.I. Brătianu, *Teorii nouă în învățământul istoriei, cu prilejul unui studiu al d-lui Șt. Zeletin*, Iași, 1926.
- ⁵⁴ Al. Zub, *De la critică la criticism*, București, 1985, p. 103–196.
- ⁵⁵ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p. 157–168, 211–228, 257–272.
- ⁵⁶ Arie Nabrings, *Historismus als Paralyse der Geschichte*, in *Archiv f. Kulturgeschichte*, 65. Bd., 1993, 1, p. 157–212.
- ⁵⁷ Jörn Rüsen, *Konfigurationen des Historismus. Studien zur deutschen Wissenschaftskultur*, Frankfurt/M., 1993.
- ⁵⁸ Cf. Alexandru Boldur, *Știința istorică română în ultimii 25 ani*, Iași, 1946; P. Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970; *Din gândirea materialist-istorică românească (1921–1944)*, București, 1972; L. Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976; *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997; I. Agrigoroaiei, V. Cristian, I. Toderascu (ed.), *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească*, Iași, 1993; Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români, 1944–1977*, München, 1981 (1983); București, 1991.
- ⁵⁹ Cf. Al. Zub, *Politische Änderung und Geschichtsdenken in Rumänien*, in *AIIX*, 30, 1993, p. 1–13.